

УДК (477):34:329.614“1944/1950”

Х.Ю. КУЛЬГАВЕЦЬ, Львівський державний університет внутрішніх справ

ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ ТА ГРУПИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ У БОРОТБІ ІЗ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ ПІДПІЛЛЯМ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (1944-1950 РР.)

Ключові слова: винищувальні батальйони, групи охорони, громадський порядок, націоналістичне підпілля, західні області УРСР

У вітчизняній історії останнім часом актуалізувались дослідження проблем, пов'язаних із боротьбою українських націоналістичних збройних формувань, діяльність яких найбільшого розгортання набула у період Другої світової війни та тривала до початку 1950-х років на теренах, де встановлювався, відтак поновлювався радянський режим. У боротьбі за утвердження на них тоталітаризму сталінського зразка радянська влада намагалася ліквідувати український національно-визвольний рух, як і рухи опору інших поневолених народів, зусиллями каральних та репресивних органів, передусім органів внутрішніх справ (ОВС). З метою запровадження прискореної «радянізації» західного регіону Української РСР з одночасною фізичною ліквідацією або ув'язненням учасників та «пособників» національно-визвольного руху, усіх непокірних радянській владі прошарків населення, репресивні органи вдавались до застосування багатоманітня, в тому числі й неправових, неправомірних форм та методів. Широкомасштабні заходи передбачали проведення військово-чекістських операцій, загальну мобілізацію призовників до Радянської армії (до 1944 р. – Робітничо-

Селянська Червона Армія – РСЧА, рос. – РККА), реєстрацію та перепис населення, масові виселення за різними підставами цивільного населення за межі республіки, примусову колективізацію, розгортання комуністичної пропаганди та агітації, підпорядкування одній пануючій ідеології і партійному контролю культури, науки, освіти, спорту тощо. Не остання роль у проведенні цих заходів відводилась місцевому населенню, яке, як правило, не за власною волею ставало безпосереднім учасником тодішніх подій, опинившись між «молотом і ковадлом», часто було змушене доносити будь-яку «цінну» інформацію, зокрема про повстанців, «правоохоронним» органам, вступати у компартію чи комсомол, брати безпосередню участь у *винищувальних батальйонах* (неофіційна народна назва – «істребки», «яструбки»), *групах самооборони, групах охорони громадського порядку (ГОП)* та у *спеціальних провокативних бойових групах органів внутрішніх справ та держбезпеки*, які діяли під виглядом вояків ОУН і УПА.

Автор у межах підготовки кандидатської дисертації, досліджуючи в історико-правовому аспекті загальну проблему діяльності радянських ОВС проти українського руху опору у 1944-1950 рр., привертає увагу до спеціальних воєнізованих формувань, які чекісти, спадкоємці «залізного Фелікса» – Ф.Е. Дзержинського, сформували, озброїли, належним чином підготували і залучали до придушення національно-визвольних змагань, до супроводу усіх політичних, господарських та інших заходів радянського режиму на західноукраїнських землях.

Різних аспектів проблеми діяльності органів внутрішніх справ зазначеного періоду, зокрема їх важливих допоміжних бойових формувань – винищувальних батальйонів, груп охорони громадського порядку та інших у своїх працях торкалися І.Г. Білас, П.П. Михайленко, С.В. Биленко, А.С. Чайковський, П.В. Добров, М.Ф. Поліковський,

А.С. Шевченко, В.І. Сергійчук, І.О. Андрухів, О.П. Безносюк та інші.

Мету нашої статті вбачаємо у висвітленні в історико-правовому аспекті діяльності винищувальних батальйонів та інших збройних допоміжних формувань західних областей УРСР у наданні допомоги органам НКВС/МВС (Народний комісаріат внутрішніх справ, з березня 1946 р. – Міністерство внутрішніх справ) та держбезпеки у боротьбі з антирадянським рухом опору на чолі з ОУН і УПА у період 1944-1950 рр. Її новизна полягає у введенні в науковий обіг раніше недосліджених архівних матеріалів із галузевого архіву СБУ.

У воєнний період 1941-1945 рр. радянський уряд – Рада Народних Комісарів (РНК) та Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) - ЦК ВКП(б) СРСР вимагали від партійних, державних і громадських організацій забезпечити охорону підприємств, електростанцій, мостів, об'єктів телефонного та телеграфного зв'язку, вести боротьбу з «фашистськими» (точніше – націонал-соціалістичними або нацистськими, тобто гітлерівськими) дезертирами, диверсантами, парашутистами. У посиленні боротьби із ворожою агентурою та забезпеченні надійної охорони важливих державних підприємств, установ, організацій значну роль відіграла постанова РНК СРСР від 24.06.1941 р. «Про охорону підприємств та установ і створення винищувальних батальйонів», яка послужила правовою основою та поклала початок створення у країні перших добровільних воєнізованих формувань із партійних, радянських, комсомольських активістів – винищувальних батальйонів (ВБ). Проте основу для формування ВБ складало місцеве населення, передусім молодь, чоловіки, які не підлягали за віком чи станом здоров'я призову до діючої армії. Спершу ці батальйони використовувались окремими частинами, які складали групи самооборони, в основному, з метою вартуван-

ня колгоспів, радгоспів, заводів, пунктів лісопереробки, залізничних шляхів та шосейних мостів, а також для сприяння оперативним працівникам НКВС та НКДБ (до березня 1946 р. – Народний комісаріат державної безпеки, відтак – Міністерство держбезпеки - МДБ) у виконанні їхніх завдань та охорони партійно-радянських керівників.

Безпосереднє керівництво винищувальними батальйонами, організація їхньої бойової підготовки, оперативне використання у боротьбі з ворожими парашутними десантами та диверсантами покладалось на органи внутрішніх справ. Створення батальйонів вимагало від ОВС визначити чіткі правові та організаційні форми, пов'язані з ефективним управлінням цими формуваннями, вирішити питання озброєння, матеріально-технічного забезпечення, відбору підготовлених, придатних за своїми моральними та бойовими якостями бійців, зміцнення особового складу працівниками НКВС, міліції та кваліфікованою агентурою [1, с.18-19]. У перебігу розв'язання цих завдань виникало чимало труднощів, адже у склад батальйонів входила значна кількість людей, які ніколи не тримали у руках зброї, було багато бійців похилого віку та, головне, бойову діяльність потрібно було поєднувати з роботою на основних місцях праці.

У період з 1944 р. по 1946 р. ВБ були кардинально реорганізовані та зміцнені до рівня *професійних бойових одиниць* задля використання у боротьбі передусім з «політичним бандитизмом», тобто, проти масового повстанського руху, особливо у західноукраїнських областях.

У надзвичайно складних умовах збройних сутичок відбувалось укомплектування винищувальних батальйонів місцевими активістами, зокрема, комуністами та комсомольцями та їхніми симпатиками, після витіснення німецько-фашистських військ на території, де велась запекла боротьба проти націоналістичних сил, – західних землях Украї-

ни. Крім того – й у Білорусії, у Прибалтійських республіках – Латвії, Литві, Естонії.

Наголосимо, у західноукраїнських областях винищувальні батальйони протягом періоду війни створювались двічі: вперше – у червні 1941 р., як вже зазначалось, до гітлерівської окупації, з метою попередження дій ворожих диверсантів і парашутистів та для вартування важливих народногосподарських об'єктів; заново – у 1944 р., задля сприяння органам НКВС/НКДБ у боротьбі проти «буржуазно-націоналістичного підпілля» та його опори і бази місцевого населення, що чинили активний чи пасивний супротив радянській регіону в усіх її формах. Відтак, коли внутрішні війська (ВВ) охорони тилу діючої армії рушили на захід за фронтом, то передали естафету боротьби з українським рухом опору оперативним частинам ВВ та загонам прикордонних військ НКВС, органам внутрішніх справ та держбезпеки.

Координацію діяльності усіх силових структур, військ та органів, що брали участь у боротьбі з «оунівським бандитизмом» на західноукраїнських землях, здійснював спеціальний штаб, створений у лютому 1944 р. у м. Рівне, який очолив заступник наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант Т.А. Строкач. Відповідно, у всіх західних областях УРСР створювались сектори боротьби з «бандитизмом», на чолі з досвідченими керівними працівниками наркомату внутрішніх справ та управлінь НКВС.

Винищувальними батальйонами керували офіцери ОВС, в тому числі й на посадах начальників штабів, які безпосередньо підпорядковувались райвідділам (РВ) НКВС. Новостворені винищувальні батальйони спочатку виступали як допоміжні формування, проте згодом оперативні працівники органів внутрішніх справ та держбезпеки почали активно застосовувати *ці загони як бойову ударну силу* у боротьбі з підпільними формуваннями ОУН і УПА та задля прикриття різних акцій та кампаній радянського режиму.

Зауважимо, що винищувальні батальйони згідно відомчих нормативних наказів НКВС/МВС були передбачені у всіх районних та міських відділах. За кожною групою батальйонів рішенням райкомів партії прикріплювались підготовлені агітатори з комуністів для проведення політико-виховної роботи серед особового складу. Цікаво, що штатні розписи райміськвідділу (РМВ) МВС, а з 1947 р. – РМВ МДБ (після підпорядкування винищувальних батальйонів органам держбезпеки) передбачали тільки посаду начальника штабу ВВ, з підвітністю його начальника РВ МВС, відтак – РВ МДБ (арк.186 [2]). Іншими словами, бійці воювали з націоналістами, в основному, за ідею, на ентузіазмі, так би мовити на громадських засадах, тобто безоплатно. При Управліннях НКВС/МВС областей у *відділах боротьби з бандитизмом (ВББ)* створювались групи офіцерів-оперативників, які інспектували на місцях роботу винищувальних батальйонів, надавали практичну допомогу начальникам райвідділів МВС та штабів батальйонів в організації роботи, узагальнювали та поширювали позитивний досвід тощо. Крім цього, за кожною групою батальйонів закріплювались офіцери МВС, МБД та військкоматів, які добре знали на матеріальній частині зброї і тактиці ведення бойових та партизанських дій. Чисельність особового складу батальйонів директивами вищих органів МВС не встановлювалась, тому кожен начальник райвідділу самостійно визначав кількість бійців, в залежності від «ураження» місцевості оунівським підпіллям, чисельності та потужності діючих повстанських формувань. Командний склад батальйонів призначався начальниками штабів з попереднім узгодженням кандидатур з начальниками райвідділів та подальшим їх затвердженням УНКВС/УМВС (арк.186-187 [2]).

Вочевидь бачимо тенденцію до нарощування сил і кількості допоміжних озброєних формувань. Отже, після витіснення німець-

ких окупаційних військ Червоною армією з території західних областей України почався черговий етап радянської окупації, проти якої готувало всенародне повстання підпілля ОУН і УПА. З лютого до 01.10.1944 р. органами НКВС, міліції, НКДБ, винищувальними батальйонами за участю внутрішніх та прикордонних військ НКВС, військ НКВС охорони тилу I-ого та IV-ого Українських фронтів та окремих армійських фронтових частин було проведено 2573 *чекістсько-військових* операцій проти націоналістів-партизанів та підпільників. Наводимо статистику втрат внаслідок бойових дій особового складу органів та військ, а також цивільного населення (за даними НКВС), вбито поранено пропало безвісти:

- працівників НКВС-НКДБ 1094741;
- офіцерів 782221;
- рядового складу 10371089348;
- радянсько-партійних активістів 2572657;
- місцевих мешканців 1040117261.

Нами опрацьовані цікаві матеріали Галузевого державного архіву СБУ, а саме довідка від жовтня 1944 р. «Про результати роботи щодо боротьби з оунівським бандитизмом на території західних областей України», де наводяться дані про створення, передусім з українців, протягом лютого-жовтня 1944 р. у районних центрах західних областей 200 ВБ і 720 груп *сприяння винищувальним батальйонам* або *груп самооборони* загальною кількістю 19421 бійців (арк.34 [3]). Крім того, як свідчить довідка від 20.11.1945 р. «Про кількість винищувальних батальйонів та груп самооборони у Львівській області та результатах їх боротьби з бандитизмом за 1944 р.», на теренах області протягом того року було створено 31 ВБ, 513 груп самооборони, ними було проведено 1900 *чекістських операцій*, убито 246 та заарештовано 1942 учасників українського визвольного руху (арк.134 [2]). Наступна довідка від 05.06.1945 р. «Про чисельність винищувальних батальйонів та груп сприяння у західних областях України»

подає дані про кількість діючих батальйонів – 212, із загальною кількістю бійців – 25953 (Волинська область – 30 ВБ – 3698 бійців, Дрогобицька (з 1959 р. увійшла до складу Львівської області) – 29/4929, Львівська – 31/3343, Рівненська – 30/2851, Станіславська (з 1962 р. – Івано-Франківська область) – 36/3837, Тернопільська – 39/4804, Чернівецька – 17/2491) (арк.253 [4]).

В основному правове упорядкування в організації та діяльності винищувальних батальйонів у повоєнний період відбулось після прийняття *рішення ЦК КП(б)У* (у радянський час мали вищу юридичну силу) від 27.11.1945 р. та *директиви* НКВС УРСР № 8/156936 від 13.11.1945 р. Відповідно до цих нормативних документів реорганізовувались вже існуючі батальйони, а також створювались нові (арк.186 [2]).

Активний опір націоналістів викликали різні заходи кампанії, зокрема проведення передвиборчої до Верховної Ради СРСР, що розгорнулась наприкінці 1945 р., для зриву якої вони здійснювали терористичні акти щодо членів виборчих комісій, закликали населення до бойкоту виборів, не здавати вирощений урожай у «засіки Батьківщини», не вступати до колгоспів тощо.

До речі, для укомплектування та зміцнення місцевих органів внутрішніх справ і держбезпеки вище керівництво цих органів скерувало до західних областей УРСР 760 оперативних працівників і 260 випускників шкіл НКВС, 140 працівників держбезпеки [5, с.141]. Така оперативна допомога була пов'язана із значними втратами серед особового складу «чекістських органів».

До того ж, у доповіді наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного від грудня 1945 р. «Про оперативну обстановку та результати боротьби з бандами ОУН-УПА на території західних областей України», підготовленої для інформування наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглова, повідомлялося про дислокацію з'єднань та частин ВВ НКВС: у

Станіславській області було розміщено три полки і один прикордонний загін, у Тернопільській області – три полка, у Львівській, Дрогобицькій, Рівненській та Волинській областях – по два полки.

Після прийняття відповідних рішень з боку НКВС СРСР та НКВС УРСР, штати усіх місцевих внутрішніх справ були майже повністю укомплектовані особовим складом. З метою найшвидшого розгрому до кожної підпільної боївки був прикріплений чекістсько-військовий загін, який буквально полював за повстанцями та їхніми помічниками. Задля посилення охорони залізничних і важливих промислових об'єктів виділялись додаткові групи військ, які здійснювали, насамперед, операції з очищення прилеглих територій від українських повстанців. Водночас, органи внутрішніх справ, міліції проводили активну роботу щодо вишколу та посилення вже існуючих батальйонів та створення нових, вживали заходів щодо розбудови потужної агентурно-інформаторської мережі серед місцевих мешканців та поліпшення оперативної роботи з метою виявлення та повної ліквідації осередків оунівського підпілля (арк.104 [3]).

Станом на 01.04.1945 р. найпотужніше оунівське підпілля мала Станіславська область. Наказом НКВС УРСР від 11.12.1944 р. № 00191 «Про подальші заходи щодо боротьби з бандитизмом ОУН і УПА на території Станіславської області» вимагалось від усіх начальників райвідділів НКВС «очищувати» особовий склад винищувальних батальйонів від усіх непридатних бійців, а підозрілих заарештовувати. За неналежне виконання наказів НКВС стосовно організації та перебудови діяльності батальйонів, окремі начальники райвідділів НКВС притягались до відповідальності. До прикладу, у грудні 1945 р. начальників Солотвинського РВ капітана Алексеєва (тут і далі ініціали в архівних документах відсутні), Болахівського РВ капітана Травкіна було звільнено з посад, а начальники Тисменицького,

Обертинського і Лисеницького райвідділів отримали суворі дисциплінарні стягнення (арк.186 [2]). Унаслідок вжитих енергійних заходів протягом грудня 1945 р. робота райвідділів НКВС області активізувалась, загальний чисельний склад винищувальних батальйонів зріс із 36 груп сприяння винищувальним батальйонам (1856 бійців) до 234 груп (4995 бійців) (арк.185 [2]).

Винищувальні батальйони, уміло керовані оперативними працівниками НКВС, завдавали дошкульних ударів українському підпіллю. У свою чергу керівники підпілля закликали бійців ОУН і УПА усіляко протидіяти згубній діяльності винищувальних батальйонів. Так, у перехопленому органами НКВС наказі керівника крайового проводу ОУН «Роберта», адресованому на ім'я очільника Станіславського окружного проводу «Всеволода» йдеться: «...в жодному випадку не допускати створення в селах винищувальних батальйонів та комсомолу...» (арк.186 [2]). Так, у вже згадуваній доповіді наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного за грудень 1945 р., серед втрат, понесених радянською стороною, зазначалось 350 бійців ВБ (арк.74 [3]). До того ж спеціально підготовлені бойовики Служби безпеки (СБ) ОУН за наказами своїх провідників в якості таємних агентів поповнювали лави винищувальних батальйонів.

Основним завданням інформаторів та агентів, яким вдавалось проникати до особового складу батальйонів, було своєчасне та достовірне інформування керівників СБ про плани щодо боротьби проти підпілля, кількість, озброєння, дислокація, джерела надходження даних тощо. Користуючись відсутністю належної *фільтрації* нового поповнення, послабленням пильності у деяких працівників райвідділів ОВС, вояки СБ та УПА з метою легалізації, виходили з криївок без зброї та видавали себе за осіб, що ухилились від мобілізації до лав Радянської армії. Відтак, вони записувались до винищувальних батальйонів. Крім того, агенти підпілля у баталь-

йонах займались розкладенням особового складу та фізично усували активних бійців та командирів (арк.52-53 [5]).

Керівництво вимагало від місцевих ОВС забезпечення кваліфікованого оперативного обслуговування батальйонів та груп сприяння, працювати лише з добре перевіреною агентурою, проводити детальну фільтрацію колишніх членів УПА, що приходили з повинною до органів радянської влади (арк.54 [5]), а також ґрунтовно очищувати особовий склад від чужого та «неблагонадійного елемента» (арк.3 [6]).

Сукупність застосовуваних потужними та досвідченими каральними органами форм та методів боротьби з підпіллям призводила до певних результатів. У повідомленні від 22.06.1946 р. № 8/1844 Т. Строкача С. Круглову «Про результати боротьби з оунівським бандитизмом на території західних областей УРСР станом на 1 червня 1946 р.» йшлося про завдання нищівного удару протягом 1945-1946 рр. націоналістичному підпіллю органами НКВС/МВС, винищувальними батальйонами, підрозділами внутрішніх та прикордонних військ, армії. Усього за цей період було ліквідовано 1172 боївки загальною кількістю 149162 вояків. Якщо станом на 01.01.1945 р. на території західних областей діяло 645 боївок у складі 58 208 вояків, то на 01.07.1945 р. – 309 боївок, які мали 6993 бійців (арк.185 [3]). У цьому ж документі говориться про здійснення значної роботи щодо організації та укріплення батальйонів: налагодження політико-виховної роботи, бойового навчання, агентурно-оперативного обслуговування батальйонів та вилучення ворожого елемента. Відповідно до постанови ЦК КП(б) У від 18.04.1946 р., у кожному батальйоні відбувалися політзаняття та військова підготовка не менше чотирьох годин на тиждень (арк.200 [3]).

З архівних матеріалів (головно доповідних записок) дізнаємось, що особовий склад батальйонів матеріально не забезпечувався.

До 1946 р., коли обліку трофейного майна, здобутого під час розгрому підпільних осередків, не надавалось особливого значення, особовий склад батальйонів забезпечувався шляхом передачі йому вилучених у підпільників продуктів харчування, одягу та взуття. Згідно з вищезазначеною директивою НКВС УРСР № 8/156936 від 13.11.1945 р., командирам груп повинна була нараховуватись певна платня, яка фактично не видавалась, отже не було й зацікавленості в активізації бойових дій.

Аналізуючи дані про політико-моральний стан особового складу батальйонів, розуміємо, що відсутність належного матеріального забезпечення, без сумніву, негативно впливала на боєздатність бійців, чимало з них покидали батальйони, оскільки самі терпіли великі труднощі та прирікали на злидні свої сім'ї. До того ж при створенні нових батальйонів місцеві жителі, як звичайно, відмовлялись добровільно вступати до їхнього складу. Таким чином, ігнорування важливого питання матеріального забезпечення бійців з боку органів внутрішніх справ та держбезпеки призводило до втрати зацікавленості командирами у вжитті дієвих заходів щодо знищення підпілля, бійці перетворювались на мародерів, чинили грабежі та насильства, а окремі групи навіть переходили на сторону підпільників (арк.189-190 [2]).

Довідка від вересня 1946 р. «Про стан та оперативно-бойову діяльність винищувальних батальйонів західних областей УРСР» вказувала, що у період з 1 січня до 12.09.1946 р. на території західних областей УРСР існувало 1617 батальйонів із кількістю у них 33740 бійців (у Волинській області – 328 ВБ/4946 бійців, Дрогобицькій – 105/1803, Львівській – 210/3839, Рівненській – 259/6236, Станіславській – 237/4969, Тернопільській – 333/8343, Чернівецькій – 245/3554. У цьому ж документі подано дані про кількість проведених чекістсько-військових операцій за згадуваний період –

16907 (арк.251 [2]). Таким чином, аналізуючи динаміку зростання з року в рік кількості батальйонів та їхнього особового складу, можна стверджувати, що радянський режим доклав чимало зусиль для організації нищення національно-визвольних прагнень одних українців руками інших українців. Штучний поділ українців на східних і західних досі використовується деякими вітчизняними політиками у брудних передвиборчих технологіях, які спекулюють на темі визнання вояків ОУН і УПА воюючою стороною та надання їм на державному рівні статусу учасників війни.

З 1946 р. увага до батальйонів з боку ОВС посилилась, однак ще траплялись випадки роззброєння бійців повстанцями. Про це свідчить наказ начальника УМВС Дрогобицької області від 4/7 травня 1946 р. № 0039 «Про накладення дисциплінарних стягнень на начальників райорганів МВС за допущення роззброєння бійців винищувальних батальйонів та заходи щодо покращення бойового використання». Згідно наказу запроваджувалась суворий облік зброї та боєприпасів, які використовували батальйони, з метою недопущення попадання зброї у руки українських підпільників. Усі начальники райвідділів МВС попереджались про притягнення до кримінальної відповідальності судом Військового трибуналу в разі допущення випадків роззброєння бійців батальйонів (арк.60 [7]).

Після передачі батальйонів у підпорядкування органам держбезпеки була видана директива МДБ УРСР № 48 від 14.05.1947 р., у якій функції батальйонів були визначені чіткіше. У документі йшлося про необхідність створення у населених пунктах «груп винищувальних батальйонів», чисельністю 10-20 осіб, які були структурними підрозділами одного батальйону відповідного району; вимагалось підібрати перевірених та надійних членів груп; малочисельні, небоєздатні групи доукомплектувати, а «підозрілі» групи розформувати; було рекомендовано ретельно

переглянути увесь особовий склад батальйонів до кінця травня 1948 р., у колгоспах створити нові озброєні групи. Пропонувалось докорінним чином покращити оперативне обслуговування особового складу, кожна група батальйону зобов'язувалось укомплектувати не менше двома «працездатними», тобто активними, агентами-інформаторами. Причому бойова служба бійців була організована цілодобово (арк.190-191 [2]). Таким чином, внаслідок вжитих зусиль, станом на 19.02.1947 р. кількість батальйонів у всіх західних областях УРСР становила 1909, з кількістю бійців – 35125.

За рішенням ЦК КП(б)У від 01.06.1948 р. батальйони були реорганізовані у *групи охорони громадського порядку*. У серпні 1948 р. органи МДБ західних областей України закінчили передання міністерству внутрішніх справ УРСР для укомплектування груп ОГП 19196 підготовлених бійців батальйонів. Однак, ці групи укомплектовувались органами МВС іноді поспіхом, без детальної перевірки нового поповнення, в результаті чого до їхнього складу проникали оунівські агенти. У період із серпня 1948 р. до 01.04.1949 р. у західних областях України було зареєстровано 62 випадки роззброєння груп ОГП, коли підпільниками було захоплено загалом 372 одиниці зброї, з них 157 одиниць – у 1949 р. (арк.228 [2]). Крім того, в деяких випадках загибель бійців груп ОГП від куль повстанців ставала наслідком їхньої недисциплінованості та зловживання спиртними напоями.

У доповідній записці заступника начальника УМДБ Чернівецької області полковника Шевченка від 26.08.1948 р. № 845 «Про створення спеціальних бойових груп боротьби з оунівським бандитизмом» для розкладу і знищення структур українського підпілля на території Чернівецької області із досвідчених бійців батальйонів у районах, де найактивніше діяли націоналісти, було організовано дев'ять *спеціальних бойових груп* із загальною кількістю 60 бійців (арк.142 [8]), які

чинили насильства та звірства, з метою знеславлення націоналістичного підпілля, якого вони нібито були представниками.

У спільному наказі міністрів МВС та МДБ УРСР Т. Строкача та С. Савченка «Про заходи щодо подальшого організаційного та оперативного-бойового укріплення груп ОГП та посилення боротьби із залишками банд ОУН» від квітня 1949 р. органам внутрішніх справ та держбезпеки західних областей УРСР наголошувалось на тому, що чимало начальників міських та районних відділів МВС-МДБ не координували своїх заходів щодо попередження бандпроявів і не використовували групи ОГП, як озброєну силу у боротьбі із залишками оунівських осередків. З метою усунення недоліків організації та оперативного-бойового укріплення груп, пропонувалось підбирати кандидатури бійців, насамперед, з-поміж членів та кандидатів ВКП (б), комсомольців; осіб, які довели свою відданість радянській владі на фронті та в боротьбі з оунівським підпіллям, а також з-поміж перевіреного колгоспного та сільського активу. Усіх новоприйнятих у групи ОГП осіб наказувалось озброювати тільки після детальної спеціальної перевірки органами МВС і МДБ. Список осіб, яким видавалась зброя та боєприпаси, повинен був підписаний особисто начальниками міськрайонних відділів МВС та МДБ (арк.338 [9]). З метою недопущення роззброєння груп ОГП, було вирішено зберігати всю наявну зброю лише в обладнаних варткових приміщеннях. Кожен випадок роззброєння груп ОГП пропонувалось ретельно розслідувати і винних у цьому осіб притягати до суворої відповідальності. У всіх випадках переходу бійців груп ОГП на бік повстанців або арешту їх за зв'язок та активне сприяння підпіллям, сім'ї таких бійців виселялись за межі республіки у порядку, передбаченому нормативними наказами МВС-МДБ СРСР (арк.339 [9]).

У довідці від 21.07.1949 р. «Про організацію та бойову діяльність ГОГП та дільничних

уповноважених сільської місцевості західних областей УРСР за 2-ий квартал 1949 р.» йдеться про те, що багато груп ОГП активізували боротьбу із залишками оунівських груп шляхом організації засідок та секретів на шляхах пересування бойовиків, а також прочісування лісів та масових перевірок селянських господарств. У результаті цього за цей період збільшилась кількість убитих та затриманих дільничними уповноваженими міліції та групами ОГП підпільників та їхніх пособників (арк.354 [9]).

Визначались й основні недоліки в організації та діяльності груп ОГП – не проводилась політико-виховна робота з особовим складом; за відсутності спеціально обладнаних варткових приміщень бійці часто зберігали зброю у своїх помешканнях чи у помешканнях дільничних уповноважених; незадовільно оцінювався стан агентурної роботи серед бійців; загальна освіта більшості дільничних уповноважених обмежувалась 2-4 класами, вони були малограмотними працівниками (арк.203-204 [2]).

Довідка від липня 1950 р. «Про результати участі груп ОГП у боротьбі з оунівським бандитизмом у західних областях України» констатує наявність у деяких районах західних областей України у середині 1950 р. нечисленних осередків оунівського підпілля (арк.160 [2]). Як наголошувалося в документі, значний внесок у припиненні їхньої підривної антирадянської діяльності зробили саме групи ОГП. Тільки з 1 січня до 01.07.1950 р. бійцями груп ОГП було відбито 53 напади на колгоспи, сільради, клуби, магазини, сільпо. При цьому було вбито та захоплено 74 оунівців, заарештовано 216 пособників, вилучено 563 одиниці зброї, 144 гранати, близько 15 тис. набоїв (арк.171 [2]). Проте де-не-де групи ОГП працювали кволо, не виконували покладених на них завдань. Часто оунівська агентура, пробираючись у лави бійців ГОГП, розкладала групи зсередини, схиляла окремих бійців до «зради ра-

дяньській владі». Крім того, було зафіксовано низку фактів, коли групи ОГП у повному складі без супротиву віддавали оунівцям зброю, бо на думку працівників ОВС, були залякані ними (арк.180 [2]).

Для ефективнішого використання сільських груп ОГП в якості допоміжної сили чекістських органів у боротьбі з підпіллям, у штатні розписи 219 районних відділів міліції західних областей УРСР були введені спеціальні посади заступників начальників, які відповідали за цей напрям роботи (арк.9 [2]).

У довідці «Про результати роботи ГОГП за 1949 - I півріччя 1950 рр.» повідомлялося, що за вказаний період було убито 265 підпільників, заарештовано: 261 «бандита», 723 «бандпособники», 1580 втікачів з місць спеціальних поселень, різного кримінального елементу – 6528 осіб (арк.1 [10]). Однак, українське підпілля й надалі не складало зброї. Читаємо у документах: станом на 01.01.1951 р. у західних областях УРСР діяло 5484 груп ОГП з кількістю 44783 бійців, з них у Волинській області – 898 груп ОГП/5821 бійців, Дрогобицькій – 739/4335, Львівській – 689/6345, Рівненській – 1070/4129, Станіславській – 579/5499, Тернопільській – 893/7946, Чернівецькій – 100/878, Закарпатській – 516/6830 (арк.267 [4]).

На території західних областей України запеклу боротьбу, яку розгорнули внутрішні та прикордонні війська, органи НКВС/МВС-НКДБ/МДБ, включно з міліцією, винищувальні батальйони та інші воєнізовані формування проти націоналістичного підпілля, без перебільшення, можна називати «війною після війни». По різні ворогуючі сторони часто стояли односельці та родичі, одні з яких самовіддано захищали радянську владу, а інші боролися проти неї за ідеал Самостійної Соборної Української Держави (УССД). Наслідки цього протистояння ще й до нині неоднозначно сприймаються населенням західних областей, як й цілої України.

Отже, винищувальні батальйони, які було

створено правовими актами як спеціальні воєнізовані підрозділи з підпорядкуванням райміськорганам НКВС/МВС, а відтак – НКДБ/МДБ, відіграли важливу роль не лише в забезпеченні повноцінної діяльності відновлених органів радянської влади у селах, селищах і районних центрах, супроводі різних політичних та господарських кампаній, а й у знищенні, перш за все, збройних формувань ОУН та УПА які спирались на місцеве населення. Під керівництвом компартійних органів, органів внутрішніх справ та держбезпеки ці батальйони, як і інші допоміжні озброєні формування, в основному, з українців, були використані у братовбивчій війні переважно у західних областях УРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биленко С. В. На охране тыла страны: Истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. / С. В. Биленко. – М. : Наука, 1988. – 256 с.
2. Матеріали архіву // Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ). Ф. 13. Фонд друкованих видань. – Спр. 372, т. 97, арк. 9, 134, 160, 171, 180, 186, 189, 190, 191, 203, 204.
3. Матеріали архіву // ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 73, арк. 34, 74, 104, 185, 200.
4. Матеріали архіву // ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 94, арк. 253, 267.
5. НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956) : сборник документов / составители Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М. : Объединенная редакция МВД России, 2008. – 640 с.
6. Матеріали архіву // ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 72, арк. 3.
7. Матеріали архіву // Архівне відділення Управління інформаційних технологій УМВС у Львівській області. Ф. 104. Накази УНКВС/УМВС Дрогобицької та Львівської областей. – Спр. 3, арк. 60.

8. Матеріали архіву // ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 86, арк. 142. 339, 354.
9. Матеріали архіву // Державний архів МВС України. Ф. 3, оп.1, спр. 115, арк. 338, 10. Матеріали архіву // ГДА СБУ. Ф. 13, спр. 372, т. 98, арк. 1, 52-53.

Кульгавець Х. Ю. Винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку у боротьбі із націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР (1944-1950 рр.) / Х. Ю. Кульгавець // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 373–382 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09kxizou.pdf>

Подается историко-правовой анализ использования радянськими органами внутрішніх справ та держбезпеки винищувальних батальйонів, груп охорони громадського порядку та інших воєнізованих формувань, які формувалися переважно з місцевого населення, у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля у період 1944-1950 рр.

Кульгавець Х.Ю. Истребительные батальоны и группы охраны общественного порядка в борьбе с националистическим подпольем в западных областях УССР (1944-1950 гг.)

Дается историко-правовой анализ использования советскими органами внутренних дел и госбезопасности истребительных батальонов, групп охраны общественного порядка и других военизированных формирований, которые формировались преимущественно из местного населения, в борьбе против украинского националистического подполья в период 1944-1950 гг.

Kul'gavets H.JU. Destructive Battalions and Groups of Protection of a Public Order in Struggle against a Nationalist Underground in the Western Areas UССР (1944-1950)

The historical-law analysis of the use of internal affairs and state security of destructive battalion's soviet organs is given in the article, group's public law and other militarized farming's enforcements which was formed mainly from a local population, in a fight against the Ukrainian nationalistic underground in a period 1944-1950.